AKMEOLOGIK TADQIQOTLAR BO‘LAJAK MUTAXASSSISLARNING SHAXSIY-KASBIY RIVOJLANISHINING SUB’EKTI SIFATIDA

Xaytmetov Raimberdi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Zamonaviy jamiyatdagi o‘zgarishlar va axborotning butun dunyo bo‘ylab keng tarqalishi oliy ta’lim tizimini rivojlantirishda hal qiluvchi o‘rin egallaydi. Ijtimoiy dunyoning birinchiligi, murakkabligi va ijtimoiy - madaniy o‘zgarishlarning dinamik tabiati zamonaviy hayotning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Jamiyat zamonaviy, madaniy qadriyatlar va kognitiv paradigmalarga ta’sir ko‘rsatadigan tub o‘zgarishlarni boshdan kechirar ekan, ta’lim tizimi talabalarni tobora murakkab va tez birinchi ijtimoiy muhitda hayotga tayyorlash kabi muammoga duch kelishi mumkin.

Kalit so’zlar :akmeologiya, tadqiqotlar, kasbiy rivojlanish

Binobarin, ijtimoiy faol, tashabbuskor va ijodiy fikrlash, kasbiy moslashuvchanlik va o‘z-o‘zini rivojlantirishga tayyor, o‘z kasbiy kelajagi uchun potensial yo‘llarni ko‘rish imkonini beradigan mutaxassislarni tayyorlash dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Dastlab, “*rivojlanish*” tushunchasi “*shakllanish*” konsepsiyasiga o‘zgardi, bunda “*shaxsiy va kasbiy o‘sish*” tashqaridan boshqarilishi mumkin degan tuchunsha sifatida qabul qilingan edi, bu yesa inson rivojlanishining mustaqil jarayon sifatidagi mohiyatiga zid tuchunsha hisoblanar edi. Keyinchalik esa, shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo‘li ijtimoiy va sub’ekt normalarini o‘zlashtirishga harakat qilgan, g‘oya shaxsiy va kasbiy rivojlanishni bilim, ko‘nikma, qobiliyat va axloqiy me’yorlarning yig‘indisi sifatida qabul qilgan holda rivojlandi[1].

Shuningdek, shuni alohida ta’kidlab o‘tish zarurki, barqaror rivojlanish konsepsiyasi nafaqat ta’lim tizimida balki hayotning barcha jabhalarida o‘zgarishlarni har tomonlama qayta baholash va rejalashtirish imkoniyatini yaratuvchi zamonaviy yondashuvni, metodologiyani o‘z ichiga oladi. Ushbu rivojlanish strategiyalari global ko‘lamda insonning taraqqiyot g‘oyalari bilan chambarchas o‘zaro bog‘liq hisoblanadi[2] [148]. “*Inson taraqqiyoti*” konsepsiyasi ijtimoiy taraqqiyotning maqsadi odamlarning o‘z hayot parametrlarini va shaxsiy rivojlanish istiqbollarini tanlash

[1] http://elibrary.ru/item.asp?id=19002783

[2] Мишра, Л., Гупта, Т., & Шрее, А. (2020). Онлине теашинг-леарнинг ин ҳигҳер едусатион дуринг лоскдовн период оф СОВИД-19 пандемис. Интернатиона Жоурнал оф Едусатионал Ресеарш Опен, 1, 100012.

imkoniyatlarini kengaytirishi zarurligini belgilab beradi. Quyidagi asosiy komponentlar: inson farovonligi, sog‘liq va ta’lim barchasi birgalikda barqaror rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida inson salohiyatini oshirishga, uning iqtisodiy-ijtimoiy jarayonlarga ta’siriga, atrof-muhitni saqlashga va uning muvozanatli rivojlanishi uchun imkoniyat yaratadi[3] [195].

Shuning uchun, barqaror rivojlanish jamiyat shaxsining ma’naviy salohiyatining oshishi, saqlanishi va o‘tkazilishini, shuningdek, shaxsiy rivojlanishini ta’minlashi zarurligi ta’kidlanadi. 21 asrda ta’limning vazifasi quyidagilardan iborat bo‘lib, bular: «bilish, harakat qilish, birga yashash ko‘nikmalarini egallash bo‘lishi kerak». Bu metaforada insoniyat bilan bog‘liq bo‘lgan zamonaviy muammolar va jamiyatni takomillashtirishning o‘ziga xos sohalari ifodalangan. Keng ma’noda aytganda, aniq jamiyat va umuman insoniyatning ekologiyasi bilan bog‘liq global muammolar ham aks ettirilgan.

Ushbu maqsadga erishish yoki insonning shaxs sifatida rivojlanishiga hissa qo‘shish uchun shaxsiy-kasbiy qobiliyatlarini va mustaqil mulohaza yuritish ko‘nikmalarini, shuningdek, shaxsiy mas’uliyatni namoyon etgan holda harakat qilish qobiliyatini shakllantirishdan iboratdir[4]. Shu maqsadda ta’lim sohasida har bir shaxsning potensial qobiliyatlari hisoblangan xotira, aks ettirish qobiliyati, estetik his qilish, jismoniy qobiliyati, muloqot qilish qobiliyatini e’tibordan chetda qoldirmasligimiz zarur. Zamonaviy oliy ta’limning asosiy bo‘g‘ini shaxs hisoblanganligi sababli uning qobiliyatlarini, psixika va intellektning o‘ziga xos, o‘ziga xos xususiyatlarini maksimal darajada oshib berish butun ta’lim jarayonining asosiy maqsadiga aylandi.

Xususan, uzluksiz ta’lim asosida oliy ta’lim talabalarning individual ko‘nikma, qobiliyatlari, ehtiyojlarini hisobga olgan holda shaxsiy rivojlanishini ta’minlash muammosi bugungi kun uchun dolzarb muammolardan biri hisoblanib, kasbiy shakllanishdagi «akme», uning mezonlari, amalga oshirish shartlari uni hal etishda ushbu hodisaning mohiyatini anglash muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Davlat ta’lim siyosatining asosiy yo‘nalishi hisoblangan muhim insonparvarlik g‘oyalarini o‘zida mujassamlagan insonparvarlik falsafasiga asoslangan ta’lim tizimini isloh qilish ahamiyat kasb yetadi. Asosan, ekzistensialistik falsafa namoyandalari M.Xaydegger, K.Yaspers va boshqa olimlarning ilmiy fikrida shaxs, uning erkinligi va faoliyatiga e’tibor qaratish lozimligi, shuningdek, gumanotsentrizm falsafasi individuallik konsepsiyasi vakillarining inson individualligi haqidagi g‘oyalari, o‘zini anglaydigan, erkin mulohaza yurituvchi insonning eng oliy qadriyati

[3] http://elibrary.ru/item.asp?id=19002783
[4] http://www.teoriya.ru/dissert/avtoref/archive/?nid=6593&year=2010

– uning aprior ishlab chiqarish faoliyati, kamolotga erishish qobiliyati haqidagi g‘oyalari o‘z dolzarbligini yuqotmagan[5] [151]. Shaxsga yo‘naltirilgan falsafa kontekstida akmeologiya – shaxsni va o‘z - o‘zini rivojlantirish, uning hayotning turli sohalarida, shu jumladan professional sohalarda munosib natijalarga erishishga yunaltirilganligi alohida ahamiyatga ega.

Bizning olib borgan tadqiqotimiz nuqtai nazaridan olib qarasak, pedagogik akmeologiyaning quyidagi vazifalari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular tadqiqotchi Nikolaesku[6] [151] tomonidan talabalarning shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirish, professional o‘zini anglash uchun zarur bo‘lgan turli akkreditatsiya darajasidagi o‘qitish jarayonida shaxsning kasbiy shakllanishining psixologik-pedagogik sharoitlarini o‘rganish, maktabgacha ta’lim, umumta’lim, o‘rta maxsus va oliy ta’lim muassasalari pedagoglarining pedagogik mahoratini oshirish yo‘llarini izlash bo‘lajak mutaxassisning kasbiy motivatsiyasini shakllantirish mexanizmlari, o‘z-o‘zini anglash, kasbiy va shaxsiy potensialni amalga oshirish zarurati bilan bog‘liq muammolar ta’kidlangan.

Pedagogik jarayonda akmeologiik yondashuvni amaliyotda qo‘llash maxsus «*akmeologik muhit*» - qulay o‘qitish va o‘qitish muhitini yaratish, o‘z-o‘zini anglash, ijodkorlik, muvaffaqiyat va mulohaza yuritish istagini shakllantirishi mumkin’[7]. V.Vakulenko fikriga ko‘ra, akmeologik yondashuv akmeologiyaning asosiy umumlashtiruvchi tushunchasi sifatida ifodalanadi, u nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari, usullari, vositalari to‘plamini o‘z ichiga oladi, professional yetuk mutaxassislarni tayyorlashda samarali natijalarga erishish yo‘llarini aniqlashga qaratilgan. Bo‘lg‘usi mutaxassislarni tayyorlash akmeologik yondashuvning muhim xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur va bu quyidagilarni: kasbiy ta’lim tizimini rivojlantirish uchun akmeologiyaning uslubiy asoslaridan foydalanish; akmeologiyaning kategorik va konseptual apparatini hamda uning qonuniyatlarini, tamoyillarini o‘zlashtirish, amaliy mashg‘ulotlarda texnologiyalar, usullar va kasbiy faoliyatning samarali modellari bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlarga yo‘naltirish, akme cho‘qqilariga erishishni imkoniyatini yaratadi’[i][241[8]]; [99[9]].

---

[5] Николаессу, И. (2012). Прастисал фоундатионс оф тҳе асмеологисал девелопмент оф персоналитй ин тҳе сондитионс оф едусатионал анд информатионал спасе: едусатионал анд метҳодисал мануал / И. Николаессу. Шеркассй: ОИПОППП.

[6] Николаессу, И. (2012). Прастисал фоундатионс оф тҳе асмеологисал девелопмент оф персоналитй ин тҳе сондитионс оф едусатионал анд информатионал спасе: едусатионал анд метҳодисал мануал / И. Николаессу. Шеркассй: ОИПОППП.

[7] http://elibrary.ru/item.asp?id=19002783

[8] Вакуленко В.М. (2008). Акмеологисал аппроаш ин тҳе тҳеорй анд прастисе оф ҳигҳер педагогисал едусатион ин Украине, Беларус, Руссиа (сомпаративе аналйсис): досторал тҳесис: 13.00.01 "Генерал Педагогй, Хистори оф Педагогй".

Akmeologik yondashuv ma’lum tamoyillar vositasida amalga oshiriladi, bular asosan: insonparvarlik (gumanistik ta’limga yo‘naltirilgan jarayon), demokratlashtirish (ta’lim jarayonining barcha ishtirokshilari o‘rtasidagi demokratik munosabatlar), uzluksizlik (barcha protsessual va tizimli ta’lim jihatlarining yaxlitligi va uzluksizligi), fundamentallashtirish (ta’lim asosiy, fanlararo yo‘nalishga qaratilgan bilimlarning tabiati), individuallashtirish (shaxsga yo’naltirilgan ta’lim jarayoni mazmuni, o‘zaro ta’sir sub’ektlarining shaxsiy - faoliyat xususiyatlari va qiymat yo’nalishlarini hisobga olgan holda), izchillik (ta’lim jarayoni qurilish va ta’lim jarayonini tahlil qilishda tizimli yaxlitlikka qaratilgan), dialogiklik (o‘quv jarayonidagi o‘zaro ta’sir, uning mazmuni intellektual, hissiy, axloqiy qadriyatlar almashinuvi), tabiatga sezgirlik (kasbiy tayyorgarlik tabiat va inson taraqqiyotining umumiy qonuniyatlariga mos keladigan tabiiy hamda ijtimoiy jarayonlarni ilmiy tuchunishga asoslanadi), multikulturalizm (ta’lim jarayonining ko‘p madaniyatliligi), madaniyatshunoslik (ta’lim va tarbiya umuminsoniy qadriyatlarga asoslanishi, milliy madaniyat normalari’[10]) va ta’lim – tarbiyaning umuminsoniy qadriyatlarga asoslanishi kerak.

Shunday qilib, akmeologik yondashuv bo‘lg‘usi mutaxassislarni shaxsiy-kasbiy tayyorlash jarayonining samarali natijasiga hissa qo‘shishi va ularning kasbiy shakllanish darajasini oshirishi mumkin [166[11]]; [75[12]]. Biroq, oliy ta’lim tizimi zamonaviy sharoitida akmeologik muhitni yaratish bilan bog‘liq masalalar yanada chuqur tadqiq qilishni talab etadi.

Akmeologik yondashuv talabalarning kasbiy tayyorgarligi va integrativ kompetentlikka erishishda (o‘qitishning yakuniy samarasi sifatida) shaxsni progressiv o‘zini o‘zi rivojlantirishga, o‘zini o‘zi tashkil etishga va shunga mos ravishda kasbiy o‘zini o‘zi takomillashtiruvchi shart - sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Ushbu yondashuvni amaliyotda quyidagicha amalga oshirilishi mumkin: kasbiy tayyorgarlikning ehtiyojlari va salohiyatini aniqlash, tanlagan mutaxassislik bo‘yicha kasbiy talablarga javob beradigan oliy ma’lumotli talabalar; umumiy kasbiy tayyorgarlikning tanlangan fanlari va ularning alohida

---

[9] Крйвйлова, О. А. (2017). Псйшологисал анд педагогисал траининг оф футуре теашерс оф восатионал траининг сшоолс: тҳеоретисал анд метҳодологисал аспестс: монограпҳ. Бердянск: БСПУ.

[10] http://elibrary.ru/item.asp?id=19002783

[11] Робѐрт, К. Ҳ. (2000). Тоолс анд сонсептс фор сустаинабле девелопмент, ҳов до тҳей релате то а генерал фрамеwорк фор сустаинабле девелопмент, анд то еаш отҳер?. Жоурнал оф слеанер продустион, 8(3), 243-254. ҳттпс://дои.орг/10.1016/С0959-6526(00)00011-1

[12] Гаррисон Д.Р., & Ваугҳан Н.Д. (2008). Блендед Леарнинг ин Ҳигҳер Едусатион: Фрамеwорк, Принциплес, анд Гуиделинес. Жоссей-Басс.

tarkibiy bo‘linmalariga (modullariga) muvofiq o‘quv natijalarining samaradorligiga erishish; kasbiy tayyorgarlik jarayonida akmeologik ta’sir va hamkorlik, o‘qitish va baholashga yondashuvlarni aniqlash (turli darajadagi faoliyatni tanlash va tashkil etish, bu sub’ektning pozitsiyasini, bilim ehtiyojlarini, kasbiy faoliyatni ko‘proq hisobga olishga yordam beradi; talabalarni kognitiv faoliyatning maqsadi va rejalashtirishni adekvat tanlash, uni tartibga solishni ongli ravishda tashkil etish, uning natijalarini ob’ektiv nazorat qilish, o‘z - o‘zini baholash va o‘z - o‘zini tahlil qilish qobiliyatini bosqichma - bosqich o‘rgatish, ta’lim va tarbiyaning maqsadi, predmeti, natijasi va samaradorligining asosiy sharti sifatida talabalarga pedagogik ta’sir ko‘rsatish, ya’ni shaxsning o‘ziga xosligini, uning intellektual va axloqiy yerkinligini, hurmat qilish, murojaat qilish huquqini (o‘z - o‘zini rivojlantirish jarayoni va ijodiy salohiyat); o‘quv dasturlari maxsus kurslar va maxsus modullarning tavsifi, umumiy va maxsus kompetensiyalarga asoslangan fanlar bo‘yicha, o‘quv natijalari, kredit taqsimoti , o‘qitish va baholashning muayyan yondashuvlari; talabalarning imkoniyatlariga mos ravishda kasbiy tayyorgarlikning mutanosibligi va realligini matematik - statistik usullari bilan tekshirish; ta’lim jarayonida kasbiy tayyorgarlikni monitoring qilish [99]. Akmeologik ta’sir – bu inson yoki guruhga nisbatan amalga oshiriladigan, insonparvarlik mazmuniga ega bo‘lgan va birinchi navbatda shaxs yoki guruhning progressiv rivojlanishiga qaratilgan kompleks va maqsadli amalga oshiriluvchi harakatlardan biri sifatida ta’kidlanadi [49[13]] ; [258[14]].

Akmeologik yondashuv natijasida o‘z-o‘zini tartibga solish darajasini oshirish talabalarda o‘ziga ishonshni shakllantirish uchun zarur; pessimistik kayfiyatlarning paydo bo‘lishini istisno qilish; ichki salohiyatni to‘liqroq ro‘yobga chiqarish qobiliyatini mustahkamlash, boshqasha aytganda, shaxsni yanada irodaliroq qilib tarbiyalash ta’kidlanadi. Akmeologik yondashuv hamkorlikni tashkil etish tufayli amalga oshiriladi. Bizning tadqiqotimizga kelsak, akmeologik yordam – bu o‘qituvchilarning talabalar bilan birgalikda optimal yo‘lda oraliq va strategik maqsadlarga erishishga qaratilgan faol faoliyati, ya’ni kasbiy takomillashtirishga yo‘naltirish; ta’lim jarayonida hamkorlik qilish va ularga kasbiy shakllanish cho‘qqisiga chiqishga yordam beradigan individual ishlarni amalga oshirishdan iborat deb hisoblaymiz.

[13] Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: Методолого-при-кладные основы акмеологического исследования. Кн1. Москва., 2000. 392 с.

[14] Зазыкин В.Г. Масштаб личности как акмеологическое условие профессионализма // Акмеология. 2013. № 2.